

«ΦΙΛΗ ΤΟΙΣ ΦΙΛΟΙΣ – ΕΧΘΡΑ ΤΟΙΣ ΕΧΘΡΟΙΣ»:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΗΔΕΙΑΣ
ΣΤΟ ΟΜΩΝΥΜΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ¹

Η εκπλήρωση του εκδικητικού σχεδίου της Μήδειας στο ομώνυμο ευριπίδειο δράμα θεωρήθηκε από τη σύγχρονη έρευνα ότι συνάδει με τον ηρωικό ηθικό κανόνα που υποδείκνυε «να τιμά κανείς τους φίλους και να βλάπτει τους εχθρούς του».² Η πρωταγωνίστρια παραλληλίστηκε ως προς το ηρωικό ἦθος με τον ομηρικό Αχιλλέα καθώς και τον Αίαντα στο ομώνυμο σοφοκλείο δράμα.³ Αναγνωρίστηκε μάλιστα ότι η συμπεριφορά της ταιριάζει περισσότερο σε άντρα παρά σε γυναίκα.⁴ Σύμφωνα με τη Bongie πρόκειται για «την πιο γνήσια “ηρωική” μορφή στο αρχαιοελλη-

1. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τον καθηγητή του Α.Π.Θ. κ. Δ. Ιακώβ για τις χρήσιμες υποδείξεις του και την εποικοδομητική κριτική του.

2. Βλ. B. M. W. Knox, «The Medea of Euripides», στο *Word and Action*, Βαλτιμόρη 1979 [1977], σσ. 295 κ.ε.· E. B. Bongie, «Heroic Elements in the Medea of Euripides», *TAPA* 107 (1977) 27-56 και στη συνέχεια D. Kovaks, «Zeus in Euripides' Medea», *AJP* 114 (1993) 48· P. E. Easterling, «The Infanticide in Euripides' Medea», στο J. Mossman (επιμ.), *Euripides*, Oxford Univ. Press 2003 [1977], σσ. 192 κ.ε., 194 κ.ε. και D. J. Mastronarde, *Euripides Medea*, Cambridge University Press 2002, σσ. 18 κ.ε. (για μια συνοπτική παρουσίαση της άποψης αυτής), σ. 20 σημ. 35 (για προγενέστερη βιβλιογραφία). Πρβ. W. Allan, *Euripides: Medea*, Λονδίνο 2002, σσ. 84, 98.

3. Βλ. Bongie, ό.π., και Mastronarde, ό.π., σ. 14. Για τον Αίαντα του Σοφοκλή βλ. ενδεικτικά A. Lesky, *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Ν. Χ. Χουρμουζιάδης), τ. 1, Αθήνα 1996, σσ. 301 κ.ε. Η Bongie, ό.π., σ. 30, κάνει γενικότερα λόγο για έναν τύπο ήρωα οικείο από τα δράματα του Σοφοκλή: ο επιτυχημένος πολεμιστής επιδεικνύει γενναιότητα και φυσική δύναμη στη μάχη και σε αθλητικούς αγώνες, ενώ διαθέτει ταυτόχρονα ικανότητα ρητορική, που του επιτρέπει να επιβάλλει τη θέλησή του και να αποκτήσει έτσι φήμη.

4. Για την ανδροπρεπή συμπεριφορά της Μήδειας βλ. R. Rehm, «Medea and the λόγος of the Heroic», *Eranos* 87 (1989) 97-115· A. P. Burnett, *Revenge in Attic and Later Tragedy*, University of California Press 1998, σ. 206 (στο εξής: Burnett, *Revenge*) και Mastronarde, ό.π., σσ. 14, 20, 27 (όπου αναφέρονται ως παραδείγματα συμπεριφοράς που ταιριάζει σε άνδρες οι ακόλουθες ενέργειες: «έχει ανταλλάξει όρκους ως ίση με τον Ιάσονα, έχει μια σχέση με τον Αιγέα που προσιδιάζει στην ξενίαν, αγωνίζεται για την τιμή, τη φήμη και την εκδίκησή της, και χρησιμοποιεί εκφράσεις και εικόνες από σφαίρες που συνδέονται τυπικά με τους άντρες (στρατιωτική, αθλητική, πολιτική)»). Ο τελευταίος επισημαίνει επίσης (Mastronarde, ό.π., σ. 164 ad στ. 11) ότι η σχέση της Μήδειας με τον λαό της Κορίνθου αποτελεί ένδειξη της αφομοίωσης από την πλευρά της αρσενικών χαρακτηριστικών και προνομίων. Πρβ. W. V. Harris, «The rage of women», στο S. Braund & G. W. Most (επιμ.), *Ancient Anger. Perspectives from Homer to Galen* [Yale Classical Studies, 32], Cambridge University Press 2003, σ. 140: «παρά την “αρσενική” αποφασιστικότητά της η Μήδεια σκιαγραφείται σαν μία αντιπροσωπευτική γυναίκα: πρὸς δὲ καὶ πεφύκαμεν / γυναῖκες, ἐς μὲν ἔσθλ' ἀμηχανώταται, / κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώταται» (στ. 407-409). Στο ίδιο άρθρο η ηρωίδα χαρακτηρίζεται «οιωνεί αρσενική» («quasi-masculine», Harris, ό.π., σ. 141).

νικό θέατρο, αφού δείχνει εντονότερη αποφασιστικότητα στην επίτευξη των στόχων της και κάνει μεγαλύτερες θυσίες στην τιμή της» σε σύγκριση με οποιονδήποτε άλλον ήρωα.⁵ Ωστόσο, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας δεν διερευνάται γενικότερα η ηρωική φύση της Μήδειας. Δεν εξετάζεται, για παράδειγμα, το στοιχείο της υπερβολής που την χαρακτηρίζει. Το ηρωικό της ήθος – με την αριστοτελική έννοια του όρου – καθίσταται αντικείμενο προσέγγισης αποκλειστικά ως προς την εφαρμογή ή την παραβίαση του ηθικού κανόνα που επέβαλλε να ωφελεί κανείς τους φίλους και να βλάπτει τους εχθρούς του. Στόχος επομένως είναι να διερευνηθεί διεξοδικά η συμφωνία της δράσης στη Μήδεια του Ευριπίδη με τον συγκεκριμένο ηθικό κανόνα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν σε σχέση με την ερμηνεία γενικότερα του δράματος.

Τον ηρωικό ηθικό κανόνα αντιμετώπισης φίλων και εχθρών τον μελέτησε ιδιαίτερα σε σχέση με τους ήρωες του Σοφοκλή η Μ. Whitlock-Blundell.⁶ Ωστόσο, αφιερώνει ένα κεφάλαιο του βιβλίου της στην εξέταση του κανόνα αυτού και του κύρους του γενικότερα στην αρχαιοελληνική κοινωνία σύμφωνα με μαρτυρίες που σώζονται στη γραμματεία. Διαπιστώνει ότι η εφαρμογή του νοείται ως μία από τις εντονότερες απολαύσεις⁷ και ότι η επιθυμία εκδίκησης ήταν απολύτως θεμιτή στον αρχαιοελληνικό κόσμο.⁸ Επισημαίνει τη χρήση γλωσσικών εκφράσεων που συνδέονται με την οφειλή και την ανταπόδοση σε συμφραζόμενα σχετικά με τη φιλίαν και την εκδίκηση⁹ και επαναλαμβάνει την αρχή που είναι γνωστή από τον Dover ως «a head for an eye».¹⁰ Συμπεραίνει ότι με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται ένας ηρωικός κώδικας (σ. 39 «code»), που –όπως επισημαίνει αργότερα η J. Mossmann – καθιστά την εκδίκηση όχι μόνο αποδεκτή αλλά και αναγκαία.¹¹ Σύμφωνα με τη Mossmann θεωρείται ενδεικτική η

5. Bongie, ό.π., σ. 32. Πρβ. τις επιφυλάξεις που διατυπώνονται στον R. Friedrich, «Medea apolis: on Euripides' dramatization of the crisis of the polis», στο A. H. Sommerstein - St. Halliwell - J. Henderson & B. Zimmermann (επιμ.), *Tragedy, Comedy and the Polis. Papers from the Greek Drama Conference. Nottingham, 18-20 July 1990*, Bari 1993, σ. 223.

6. M. Whitlock-Blundell, *Helping Friends and Harming Enemies*, Cambridge University Press 1989, σ. 26 για χωρία και ιδιαίτερα Ξενοφ. Απομν. 4. 5. 10.

7. Ό.π., σσ. 26-59.

8. Ό.π., σσ. 27 κ.ε. για σχετικά χωρία.

9. Ό.π., σσ. 29 κ.ε. και σημ. 17 (με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα ρήματα τίνω και αποδίδωμι, καθώς και τα ονόματα ποινή, άμοιβή και τιμή).

10. Ό.π., σ. 30, όπου παρατίθενται ενδιαφέροντα χωρία.

11. J. Mossmann, *Wild Justice. A study of Euripides' Hecuba*, Οξφόρδη 1995, σσ. 170 κ.ε. Βλ. π.χ. Αρχίλοχ. απ. 23. 14-15, 126 W. και για περισσότερα χωρία Whitlock Blundell, ό.π., σ. 27. Η Mossmann, ό.π., σ. 171 επισημαίνει ότι ο ηρωικός κώδικας αναγνωρίζεται ακόμη και από το αττικό δίκαιο.

ετυμολογική σχέση της τιμωρίας με την τιμὴν ὄχι μόνο για την ικανοποίηση του προσώπου που έχει προσβληθεί αλλά και για την αποκατάσταση της τιμῆς του.¹² Υπενθυμίζεται επίσης ότι η αποφυγή της εκδικητικής δράσης μπορούσε να προκαλέσει ντροπή,¹³ ενώ αντίθετα ήταν αποδεκτή η χαρά της επιτυχημένης εκδίκησης.¹⁴

Είναι προφανές ότι η συμπεριφορά της Μήδειας στο ομώνυμο δράμα του Ευριπίδη υπαγορεύεται και υποκινείται από τον ηρωικό ηθικό κανόνα. Ο έρωτας της ηρωίδας και η ένορκη δέσμευση του Ιάσονα¹⁵ αποτελούν τις προϋποθέσεις για τη φιλίαν του αρχηγού των Αργοναυτών με την κόρη του Αιήτη. Στο πλαίσιο του ηρωικού ηθικού κανόνα η πρωταγωνίστρια μοιράζεται συνεπώς με τον Ιάσονα φίλους και εχθρούς¹⁶ και βοηθά τον σύζυγό της με όλες της τις δυνάμεις θυσιάζοντας γι' αυτόν τα πάντα.¹⁷ Από τη δική της πλευρά είναι άψογη στη φιλίαν με τον γιο του Αίσονα, η οποία εξελίσσεται αρμονικά από την Κολχίδα μέχρι την Κόρινθο. Είναι χαρακτηριστική η σχετική αναφορά της Τροφού στον Πρόλογο: *αὐτῶ τε πάντα ξυμφέρουσ' Ἰάσονι· / ἥπερ μεγίστη γίγνεται σωτηρία, / ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῆ* (στ. 13-15). Η φιλία με τον Ιάσονα οδηγεί την πρωταγωνίστρια στην απόφασή της να προδώσει τους ἐξ αίματος συγγενείς της βοηθώντας τους Αργοναύτες, να σκοτώσει τον αδελφό της Ἄψυρτο για να αποτρέψει την καταδίωξη από τον Αιήτη και τελικά να εγκαταλείψει πατρώο οἶκο και πατρίδα.¹⁸ Στην Ιωλικό ο

12. Για σχετικά χωρία βλ. Mossman, ὁ.π., σ. 171 σημ. 20. Για το μοτίβο της τιμῆς στη Μήδεια του Ευριπίδη βλ. Mastronarde, ὁ.π., σ. 20.

13. Βλ. Mossman, ὁ.π., σ. 172 σημ. 21 για σχετικά χωρία.

14. Ὁ.π., σ. 174 σημ. 27. Εξαιρέση αποτελεί ο περιορισμός που επιβάλλει ο Οδυσσεύς στην Ευρύκλεια (χ 407 κ.ε.· βλ. ιδιαίτ. χ 412: *οὐχ ὅσῃ κταμένοιισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάσθαι*).

15. Ὅπως επισημαίνει ο Mastronarde, ὁ.π., σσ. 9 και 167-168 ad στ. 21-22 ο δεσμός της πρωταγωνίστριας με τον Ιάσονα δεν συνιστά απλή συζυγία, αλλά έχει τον χαρακτήρα ένορκης συμφωνίας μεταξύ ηρώων· βλ. ενδεικτικά στ. 161 κ.ε. Πρόκειται για ένα συστατικό του μυθολογικού παρελθόντος που – είτε μαρτυρούνταν στην παράδοση είτε αποτελεί εύρημα του Ευριπίδη – υπογραμμίζεται στην πορεία του δράματος. Βλ. Kovaks, ὁ.π., 51 κ.ε.· Mastronarde, ὁ.π., σ. 166 ad στ. 17 και Easterling, ὁ.π., σ. 190 και σημ. 13 (για χωρία). Ωστόσο, είναι απαραίτητο να αποφευχθεί – μέσω της έμφασης που προσδίδεται από τους μελετητές στην ένορκη δέσμευση του Ιάσονα – η μείωση του συναισθηματικού δεσμού της πρωταγωνίστριας με τον σύζυγό της και η αναγωγή του στην έκφραση ενός αυστηρού τυπικού υποχρεώσεων. Στην περίπτωση αυτή θα ήταν αδικαιολόγητη η ένταση του θυμού που αισθάνεται η ηρωίδα.

16. Βλ. Whitlock-Blundell, ὁ.π., σ. 47 και στ. 506 κ.ε.

17. Η σημασία που είχε για την πρωταγωνίστρια ο αρχηγός των Αργοναυτών διαφαίνεται και σε όσα αναφέρει η ίδια: *ἐν ᾧ γὰρ ἦν μοι πάντα* (στ. 228)· βλ. επίσης Mastronarde, ὁ.π., σ. 209 ad στ. 228 (*γιγνώσκω καλῶς*) και Easterling, ὁ.π., σ. 190.

18. Βλ. στ. 476 κ.ε., 515 και Easterling, ὁ.π., σ. 193. Για τη σημασία της εγκατάλειψης της πόλεως βλ. Friedrich, ὁ.π., σσ. 226 κ.ε.

δεσμός αυτός αποτελεί την προϋπόθεση για τη δολοπλοκία της εις βάρος του Πελία.¹⁹

Στο πλαίσιο του ηρωικού ηθικού κανόνα, με την παραβίαση του όρκου από τον Ιάσονα στην Κόρινθο, η Μήδεια ατιμάζεται.²⁰ Σύμφωνα με τους μελετητές δεν πρόκειται για απλή συζυγική απάτη.²¹ Τόσο η Τροφός όσο και ο Χορός στηρίζουν την ηρωίδα ως ήτιμασμένην (σε ονομ., στ. 20) και ήδικημένην (σε ονομ., στ. 26) από τον Ιάσονα.²² Ήδη στον Πρόλογο η Τροφός είναι κατηγορηματική ως προς τον χαρακτηρισμό της πράξης του Αισονίδη: προδοὺς γὰρ αὐτοῦ τέκνα δεσπότην τ' ἐμήν, / γάμοις Ἰάσων βασιλικοῖς εὐνάζεται (στ. 17-18)· η αντίδραση της Μήδειας περιγράφεται γλαφυρά: βοᾷ μὲν ὄρκους, ἀνακαλεῖ δὲ δεξιᾶς / πίστιν μεγίστην, καὶ θεοὺς μαρτύρεται / οἷας ἀμοιβῆς ἐξ Ἰάσονος κυρεῖ (στ. 21-23), κάπι-βοᾶται / Θέμιν εὐκταίαν Ζῆνά θ', ὅς ὄρκων / θνητοῖς ταμίας νενόμισται (στ. 168-170). Αντίστοιχη με την κρίση της Τροφού είναι και η τοποθέτηση του Χορού, που χαρακτηρίζει τον Ιάσονα ἐν λέχει προδόταν κακόνυμφον (στ. 207)²³ και περιγράφει πώς η πρώτην συζυγός του θεοκλυτεῖ δ' ἄδικα παθοῦσα / τὰν Ζηνὸς ὀρκίαν Θέμιν, ἃ νιν ἔβασεν / Ἑλλάδ' ἐς ἀντί-

19. Βλ. στ. 9-10, 484 κ.ε., 504-505.

20. Πρόκειται για ένα μοτίβο που υπογραμμίζεται ιδιαίτερα στο πλαίσιο του δράματος (βλ. Mastronarde, *ό.π.*, σ. 20 και 214-215 ad στ. 255: *ὀβρίζομαι*). Ενδεικτική για την εξαπάτησή της από τον Ιάσονα και την αντίδρασή της είναι η περιγραφή της Τροφού (στ. 17-33). Βλ. επίσης στ. 140, 229, 244-256.

21. Βλ. επίσης σημ. 14. Η Burnett, *Revenge*, *ό.π.*, σ. 203, για παράδειγμα, κάνει λόγο για συμφωνία ανάλογη με αυτή που συνάπτουν δύο κράτη. Βλ. επίσης M. Müller, «The Language of Reciprocity in Euripides' *Medea*», *AJP* 122 (2001) 476 κ.ε. και Burnett, *Revenge*, *ό.π.*, σσ. 202 κ.ε.· πρβ. A. P. Burnett, «*Medea and the Tragedy of Revenge*», *CP* 68 (1973) 10 (στο εξής: Burnett, *Medea*), όπου η Μήδεια παρουσιάζεται – εσφαλμένα – ως ερωμένη και η κόρη του Κρέοντα ως νόμιμη σύζυγος. Για τη σημασία των όρκων βλ. Burnett, *Medea*, *ό.π.*, σ. 13· Burnett, *Revenge*, σσ. 197 κ.ε. (αναλυτικά) και C. Wildberg, *Hyperesie und Epiphany. Ein Versuch über die Bedeutung der Götter in den Dramen des Euripides* [Zetemata 109], Μόναχο 2002, σ. 43· ο τελευταίος θεωρεί την παραβίαση των όρκων αποφασιστική δραματική προϋπόθεση (για βιβλιογραφία βλ. Wildberg, *ό.π.*, σημ. 29). Θεωρεί μάλιστα (*ό.π.*, σ. 43) ότι ο Ιάσονας αδιαφορεί για την πτυχή αυτή, ενώ η Μήδεια την προβάλλει διαρκώς στην πορεία του έργου. Σύμφωνα με τον J. D. Mikalson, *Honor thy Gods. Popular Religion in Greek Tragedy*, University of North Carolina Press 1991, σσ. 82 κ.ε. η παραβίαση του όρκου από τον Ιάσονα συνιστά θρησκευτική προσβολή, αφού σε άλλη περίπτωση η εγκατάλειψη μιας γυναίκας, και μάλιστα ξένης, ακόμη και αν έχει γεννήσει παιδιά, δεν αποτελούσε αξιόμιμητη πράξη. Στο άρθρο του Kovaks, *ό.π.*, 60 γίνεται λόγος για την παραβίαση του όρκου ως αιτία για την απώλεια των παιδιών του Ιάσονα. Στη θυσία που συνδέεται με τον όρκο υπογραμμίζεται πράγματι, όπως επισημαίνει ο W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία* (μτφρ. Ν. Π. Μπεζαντάκος & Α. Αβαγιανού), Αθήνα 1993, σ. 514, ο κίνδυνος του ολέθρου. Προσδίδεται έμφαση στην πλήρη καταστροφή του επίορκου και όλης της γενιάς του (*ἐξώλεια*· βλ. Burkert, *ό.π.*, σ. 514 και σ. 518 σημ. 17 για πηγές).

22. Βλ. επίσης στ. 33, 267 κ.ε., 1000.

23. Βλ. επίσης στ. 208 κ.ε., 439 κ.ε., 578, 999.

πορον (στ. 208 κ.ε.). Η ηρωίδα επικαλείται τους θεούς, προκειμένου να επιφέρουν την τιμωρία του Ιάσονα, τοῦ ψευδόρκου καὶ ξειναπάτου (στ. 1392).²⁴

Η βλάβη που επέρχεται από κάποιον φίλον προκαλεί ασφαλώς ισχυρότερη αντίδραση από την πλευρά του θύματος.²⁵ Η Μήδεια όμως δεν είναι εξοργισμένη μόνο με τον Ιάσονα· εχθροί της έχουν καταστεί επιπλέον η νέα του σύζυγος και ο πατέρας της Κρέοντα, ο οποίος επέβαλε στην πρωταγωνίστρια και στα παιδιά της την ποινή της εξορίας, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να απομακρύνει τον επικείμενο κίνδυνο από τον οίκο του.²⁶ Η οργάνωση και η τέλεση του εκδικητικού σχεδίου της ηρωίδας εναντίον τους φαίνεται συνεπώς να υπηρετεί τον ηθικό κανόνα αντιμετώπισης φίλων και εχθρών. Σε επίπεδο λέξεως μάλιστα είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι χρησιμοποιούνται όροι πολεμικοί.²⁷ Η πράξη εκδίκησης χαρακτηρίζεται *ἀγών* (σε ονομ. πλ., στ. 366-367· στ. 403: *ἀγών εὐψυχίας*²⁸) ή παρουσιάζεται με όρους πολεμικής αντιπαράθεσης (στ.

24. Βλ. ενδεικτικά στ. 160. Το επιχείρημα αυτό ασφαλώς ενισχύεται από τις ευεργεσίες της Μήδειας στον Ιάσονα (βλ., για παράδειγμα, στ. 13). Η πρωταγωνίστρια κάνει λόγο για ισχυρούς όρκους (στ. 161 κ.ε.), για αδικία (στ. 165, 265 κ.ε., 580 κ.ε., 692), προδοσία (στ. 488 κ.ε., 606, 778), παραβίαση όρκων (στ. 492 κ.ε.), υβριστική συμπεριφορά (στ. 603, 1366) και ατίμωση (στ. 696, 1354 κ.ε.), ενώ ειρωνικά χαρακτηρίζει τον Ιάσονα *θαυμαστόν (...)/ πόσιν καὶ πιστόν* (στ. 510-511· βλ. και στ. 698). Όταν εξασφαλίζει καταφύγιο από τον Αιγέα, αναγνωρίζει ότι μπορεί πλέον να προσδοκᾷ *ἐχθρούς (...)* *τείσειν δίκην* (στ. 767)· βλ. επίσης στ. 802, 1231-1232.

25. Βλ. στ. 520-521 και Αριστοτ. *Ποιητ.* 1453b 14-22, *Πολιτικ.* 1328a 1-16.

26. Πβ. Wildberg, *ό.π.*, σ. 49, ο οποίος ισχυρίζεται ότι η Μήδεια οργίζεται ιδιαίτερα με τον Ιάσονα και όχι με τον Κρέοντα. Ωστόσο, η εχθρότητα της Μήδειας δηλώνεται άμεσα στον στ. 332, όπου η ηρωίδα επικαλείται τον Δία και αποκαλεί τον Κρέοντα *αἴτιον κακῶν* (σε ονομ.). Συνολικά η δυσχερής κατάσταση της πρωταγωνίστριας αποτυπώνεται από τον Χορό στους στ. 435-438. Για την απόφαση του βασιλιά της Κορίνθου κάνει λόγο πρώτα ο Παιδαγωγός (στ. 70-72), προκαλώντας απορία στην Τροφό για την ανοχή του Ιάσονα στην επιβολή μιας αντίστοιχης ποινής (στ. 74-75)· βλ. και απορία Αιγέα σχετικά (στ. 707). Στη συνέχεια βέβαια ανακοινώνει στη Μήδεια την απόφασή του ο ίδιος ο βασιλιάς της Κορίνθου (στ. 272 κ.ε.), δηλώνοντας μάλιστα την πρόθεσή του να την οδηγήσει μέχρι τα σύνορα της επικράτειάς του. Αναφέρει ως αίτια τη θλίψη της ηρωίδας για την εγκατάλειψη από τον πρώην σύζυγό της (στ. 286), τη δυνατότητά της να εκδικηθεί (στ. 285) και τις απειλές που εκτοξεύει η πρωταγωνίστρια ενάντια στον Κρέοντα, την κόρη του και τον Ιάσονα (στ. 287 κ.ε.). Οι παράγοντες αυτοί ενισχύουν τους φόβους του ότι μπορεί να αποτελέσει στόχο επίθεσης η κόρη του (στ. 282 κ.ε., 316 κ.ε.). Στους στ. 321 κ.ε. και 333 επαναλαμβάνει την απόφασή του, ενώ στον στ. 335 απειλεί την αντίπαλό του ότι θα την εκδιώξουν οι ακόλουθοί του. Για το θέμα της εξορίας βλ. επίσης στ. 450, 458, 512 κ.ε., 604, 704 κ.ε., 1024. Η εκτέλεση της ποινής αναστέλλεται στην πορεία κατά μία μέρα, στο πλαίσιο της οποίας δρομολογείται το εκδικητικό σχέδιο της ηρωίδας (βλ. στ. 340-345, 348-355, 373-374).

27. Βλ. ενδεικτικά Mastronarde, *ό.π.*, σ. 20.

28. *Ό.π.*, 237 ad στ. 403 για παράλληλα χωρία. Σύμφωνα με τη Burnett, *Revenge*, *ό.π.*, σ. 207 το λεξιλόγιο μπορεί να αναχθεί σε επινίκια ωδή (βλ. επίσης Burnett, *Revenge*, *ό.π.*, σημ. 79).

394),²⁹ καθώς η Μήδεια δηλώνει απερίφραστα ότι, *γεγῶσαν ἐσθλοῦ πατρὸς Ἥλιου τ' ἄπο* (στ. 406),³⁰ είναι πρόθυμη και να πεθάνει, αρκεί να τιμωρήσει τους εχθρούς της (στ. 392 κ.ε.). Αποκλείεται η περίπτωση να μετριαστεί η οργή της,³¹ ενώ ακούγεται συχνά ο φόβος της μήπως προκαλέσει γέλιο στους εχθρούς της (στ. 381-383,³² 395-398, 404 κ.ε., 797, 1049 κ.ε., 1355, 1362)³³ ή μήπως μείνει ατιμώρητη η ατίμωσή της (στ. 1354 κ.ε.³⁴). Η ίδια η ηρωίδα επιβεβαιώνει μάλιστα τον ηρωικό κώδικα προβάλλοντας το δόγμα: *βαρεῖαν ἐχθροῖς καὶ φίλοισιν εὐμενῆ* (στ. 809³⁵).

Μέσω της πολεμικής στην ουσία αναμέτρησης η μῆνις της Μήδειας καταλήγει σε ολοσχερή και ανελέητη καταστροφή, σε πανωλεθρία των αντιπάλων, η οποία δεν περιορίζεται στη θανάτωσή τους. Η ηρωίδα εκδικείται αφαιρώντας από τους εχθρούς της ό,τι είναι γι' αυτούς πιο σημαντικό. Ο Κρέων παρακολουθεί τον μαρτυρικό θάνατο της κόρης του, ανακαλώντας τη χαρακτηριστική για τον πόλεμο ηροδότεια ρήση.³⁶ Η έμμεση ταύτιση από την πλευρά του της διακυβέρνησης με την εξυπηρέτηση όχι του κοινού καλού αλλά ίδιων σκοπών (στ. 329) οδηγεί στον εναγκαλισμό της φλεγόμενης θυγατέρας του και τη συνακόλουθη αυτοκτονία του, γεγονός που σημαίνει και το τέλος της εξουσίας του (στ. 1204 κ.ε.). Στερείται συνεπώς ό,τι συνιστά γι' αυτόν τον προσωπικό του κόσμο σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Και ο Ιάσωνας δεν έχει πλέον οικογένεια, αφού χάνει συζύγους – παλαιά και νέα – καθώς και τους απογόνους του.³⁷ Δεν μπορεί να έχει καμιά πρόσβαση στην εξουσία και του αναλογεί τέλος ένας άδοξος θάνατος: κατά την Έξοδο του δράματος

29. Βλ. επίσης στ. 394: *τόλμης δ' εἴμι πρὸς τὸ καρτερόν* – βλ. και Mastronarde, ό.π., σ. 236, 765-766: *νῦν καλλίνικοι τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν, φίλοι, / γενησόμεθα*.

30. Για τη σημασία της γενεαλογίας βλ. Ε. Χατζημαουρουδή, *Τβυκος Μυθολόγος. Έρις και Έρωσ* (διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 249 κ.ε.

31. Βλ. στ. 93-94, 121 (*χαλεπῶς ὀργὰς μεταβάλλουσι*) και Mastronarde, ό.π., σ. 186 για παράλληλα χωρία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην πορεία του δράματος δύο φορές διατυπώνεται η άποψη ότι η οργή της Μήδειας θα μπορούσε να κατευναστεί, χωρίς να προσβληθεί στην ουσία η τιμή της: στον στ. 699 ο Αιγέας τής προτείνει να μην ασχολείται πλέον με τον Ιάσωνα (*ἴτω νυν, εἴπερ, ὡς λέγεις, ἐστὶν κακός*), ενώ προηγουμένως και ο Χορός τη συμβουλεύει να μη χαλάσει τη δική της ζωή για χάρη του Ιάσωνα (στ. 155 κ.ε.).

32. Βλ. και Mastronarde, ό.π., σ. 234 ad στ. 383.

33. Ανάλογος είναι και ο φόβος που διατυπώνεται από την ηρωίδα ότι μπορεί να θεωρηθεί αδύναμη από τους εχθρούς της (στ. 807-808).

34. Βλ. Mastronarde, ό.π., σ. 167 ad στ. 20, που υπογραμμίζει την αντιμετώπιση της τιμής και της ατίμωσης από την πλευρά της, καθώς και την αγωνιστική της επιμονή να την αντιμετωπίσουν οι άλλοι με σεβασμό ή με φόβο.

35. Βλ. και Mastronarde, ό.π., σ. 302 ad στ. 809. Βλ. επίσης σχόλιο Μήδειας για τη συμπεριφορά του Ιάσωνα (στ. 469 κ.ε.).

36. Βλ. *Ιστορ.* 1. 87. 17-19: *οὐδείς γὰρ οὕτω ἀνόητός ἐστι ὅστις πόλεμον πρὸ εἰρήνης αἰρέεται· ἐν μὲν γὰρ τῇ οἱ παῖδες τοὺς πατέρας θάπτουσι, ἐν δὲ τῷ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας*.

37. Βλ. στ. 783 κ.ε., 792 κ.ε., 991 κ.ε., 1347 κ.ε.

επιβεβαιώνεται πλέον η απώλεια της ηρωικής του ταυτότητας (στ. 1386-1388). Η επιβίωση, με τίμημα την αφαίρεση των ευσήμων και τον καταβιβασμό του από το βάθρο των ηρώων, αποτελεί προφανώς πιο σκληρή τιμωρία από έναν ηρωικό θάνατο.³⁸ Είναι προφανές ότι η εκδίκηση της Μήδειας ενσκήπτει δριμύτατη στους εχθρούς της και μπορεί να προβληθεί ως ένα από τα καίρια δείγματα εφαρμογής και τήρησης του ηρωικού ηθικού κανόνα στην πιο αυστηρή του μορφή.

Ως προς το ἦθος, με την αριστοτελική έννοια του όρου, η ηρωίδα χαρακτηρίζεται ρητά δεινή, ενώ οι αντίπαλοί της παρουσιάζονται εμφανώς υποδεέστεροι και ευάλωτοι. Η Τροφός χρησιμοποιεί τον προσδιορισμό αυτό για την κυρία της στον Πρόλογο: *δεινή γάρ· οὔτοι ραδίως γε συμβαλὼν / ἔχθραν τις αὐτῇ καλλίνικον ἄσεται* (στ. 45).³⁹ Καθίσταται σαφές με τον τρόπο αυτό ότι δεν μπορεί να μείνει χωρίς συνέχεια η προσβολή της τιμής της.⁴⁰ *οὐδὲ παύσεται / χόλου, σάφ' οἶδα, πρὶν κατασκήψαι τι* (στ. 93-94) παρατηρεῖ ο Χορός.⁴¹

Ωστόσο, η σύνδεση της πρωταγωνίστριας με τους παραδοσιακούς ήρωες δεν συντελείται απρόσκοπτα· παρά την υποκίνηση της δράσης της από τον ηρωικό ηθικό κανόνα ορισμένες εκδηλώσεις της συμπεριφοράς της αντιβαίνουν με σαφήνεια σε αυτόν και μας εμποδίζουν να αναγνωρίσουμε στη Μήδεια την πλήρη εφαρμογή του. Το δράμα μάς παρέχει τουλάχιστον τρεις ενδείξεις σχετικά:

(α) Ακόμη κι αν η Whitlock-Blundell υποστηρίζει ότι ο δόλος δεν είναι υποχρεωτικά αντιηρωικός *per se*, όταν στρέφεται ενάντια σε κάποιον εχθρό,⁴² είναι προφανές ότι η ηρωίδα εκμεταλλεύεται όχι μόνο τους

38. Βλ. Easterling, *ό.π.*, σ. 194.

39. Βλ. στ. 103-104: *ἄγριον ἦθος στυγεράν τε φύσιν / φρενὸς ἀθάδοῦς* και Mastronarde, *ό.π.*, σ. 182, που παραπέμπει ως προς την ορολογία στον «Σοφόκλειο ήρωα»· στ. 109: *μεγαλόσπλαγχνος δυσκατάπαυστος* και Mastronarde, *ό.π.*, σ. 183 ad loc., που θεωρεῖ ότι αποκαλύπτεται στο σημείο αυτό ο ηρωικός χαρακτήρας της Μήδειας. Βλ. επίσης στ. 1028.

40. Το θέμα της οργής επανέρχεται συχνά στην αρχαιοελληνική μυθολογία (με χαρακτηριστικό παράδειγμα ασφαλώς τη μῆνιν του Αχιλλέα στην *Ιλιάδα*).

41. Σύμφωνα με τον Mastronarde, *ό.π.*, σ. 180 ad στ. 94, το ρ. *κατασκήπτω* παραπέμπει στην κατακεραύνωση, που θυμίζει βέβαια πολύ έντονα τη δράση του Δία, όταν θέλει να τιμωρήσει κάποιον. Βλ. επίσης στ. 144-145: *αἰαί, διὰ μου κεφαλᾶς φλόξ ἀνάνια / βαίη* και Mastronarde, *ό.π.*, σ. 194 ad στ. 144 (για τη σύνδεση με τον κεραυνό του Δία και παράλληλα χωρία). Για την κατακεραύνωση των θνητών που επιθυμεί να τιμωρήσει ο πατέρας θεών και ανθρώπων βλ. για παράδειγμα μ 387-388, 415-417. Για τον κεραυνό ως σύμβολο του Δία βλ. ενδεικτικά E. Simon, *Οἱ θεοὶ τῶν Αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Σ. Πινγιάτογλου), Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 35 κ.ε.

42. Whitlock-Blundell, *ό.π.*, σ. 83. Βλ. ενδεικτικά Πίνδ. *Πυθ.* 2. 83-85: *οὐ οἱ μετέχω θράσος. φίλον εἶη φιλεῖν / ποτὶ δ' ἐχθρὸν ἄτ' ἐχθρὸς ἐὼν λύκοιο δίκαν ὑποθεύσομαι, / ἄλλ' ἄλλοτε πατέων ὁδοῖς σκολιαῖς*. Η δράση της Μήδειας σε μυθολογικό παρελθόν, παρόν και μέλλον, καθώς και οι πράξεις της στο πλαίσιο του δράματος μαρτυροῦν την πρόθεσή της

εχθρούς της αλλά και φίλους, προκειμένου να εφαρμόσει με επιτυχία το σχέδιο της.⁴³ Εμφανίζεται στον Χορό ως ανυπεράσπιστη απατημένη γυναίκα που χρειάζεται τη συμπαράστασή του και δεσμεύει έτσι τις γυναίκες της Κορίνθου να μην αποκαλύψουν τα σχέδιά της.⁴⁴ Υπόσχεται στον Αιγέα λύση στο πρόβλημα της ατεκνίας που τον ταλανίζει, προκειμένου να εξασφαλίσει στην Αθήνα το πολυπόθητο άσυλο, που ανοίγει τον δρόμο για την υλοποίηση του εκδικητικού της σχεδίου.⁴⁵ Δεν του αποκαλύπτει όμως ότι θα χρειαστεί στο μέλλον να τη δεχτεί στην πόλη του όχι μόνο ως δολοφόνο του βασιλιά της Κορίνθου και της κόρης του αλλά και ως παιδοκτόνο.⁴⁶ Σε μία τουλάχιστον περίπτωση δεν λαμβάνει μά-

όχι μόνο να μην προειδοποιήσει τον αντίπαλό της για την επίθεση που θα δεχτεί (όπως συμβαίνει στην κατά μέτωπον επίθεση), αλλά αντίθετα να τον παραπλανήσει. Εξαπατά τόσο τον Κρέοντα στην προσπάθειά της να κερδίσει παράταση μιας ημέρας παραμονής στην Κόρινθο, όσο και τον Ιάσονα, ώστε να συνοδεύσει αυτός τα παιδιά του με τα μοιραία δώρα στην κόρη του Κρέοντα. Η ίδια η Μήδεια στην πρώτη περίπτωση σχολιάζει: *δοκείς γὰρ ἂν με τόνδε θωπεύσαι ποτε / εἰ μὴ τι κερδαίνουσαν ἢ τεχνωμένην; / οὐδ' ἂν προσείπον οὐδ' ἂν ἠψάμην χερσῶν* (στ. 368-370)· βλ. σχετικά Easterling, *ό.π.*, σ. 192. Για την εξαπάτηση του Ιάσονα βλ. στ. 869 κ.ε.· η Burnett, *Medea*, *ό.π.*, σ. 10, παραλληλίζει τη σκηνή με «σκληρή παρωδία» αναγνώρισης.

43. Για τον χειρισμό των φίλων από την πρωταγωνίστρια, ιδιαίτερα του Χορού και του Αιγέα, βλ. και Mastronarde, *ό.π.*, σσ. 11 κ.ε. Η μόνη που δεν εξαπατάται είναι η Τροφός, η οποία φαίνεται να γνωρίζει καλύτερα από τον καθένα την κυρία της (βλ. για παράδειγμα τους φόβους της σχετικά με την εξέλιξη του θυμού της Μήδειας καθώς και με την τύχη των παιδιών: στ. 37 κ.ε., 60, 78-79, 90 κ.ε., 106 κ.ε., 117 κ.ε., 170 κ.ε.).

44. Βλ. στ. 225 κ.ε. (και ιδιαίτ. 230 κ.ε. για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στη διάρκεια της ζωής τους οι γυναίκες), 259 κ.ε. Όταν πλέον η Μήδεια ανακοινώνει στον Χορό την απόφασή της να σκοτώσει τα παιδιά και οι γυναίκες της Κορίνθου την αποτρέπουν από το εγχείρημα αυτό (στ. 811 κ.ε.), η αντίδρασή της είναι απόλυτη: *ἴτω· περισοὶ πάντες οὖν μέσσω λόγοι. / ἄλλ' εἶα χώρει καὶ κόμιζ' Ἰάσονα· / ἐς πάντα γὰρ δὴ σοὶ τὰ πιστὰ χρώμεθα. / λέξις δὲ μηδὲν τῶν ἐμοὶ δεδογμένων, / εἶπερ φρονεῖς εὐ δεσπότηαις γυνὴ τ' ἔφους* (στ. 819-823). Ο Χορός βέβαια δεν μπορεί ούτως ή άλλως να παρέμβει, για παράδειγμα, στον φόνο των παιδιών (βλ. αντίστοιχα την αδράνεια του Χορού κατά τη διάρκεια του φόνου του Αγαμέμνονα στο ομώνυμο έργο του Αισχύλου: στ. 1343 κ.ε.). Βλ. επίσης την αντίδρασή του απέναντι στον Θησέα, όταν αυτοκτονεί η Φαίδρα· στη ερώτηση του βασιλιά *λύπη παχνωθεῖσ' ἢ ἀπὸ συμφορᾶς τίνος;* (στ. 803) αποφεύγει να απαντήσει (*τοσοῦτον ἴσμεν*, στ. 804) και σύμφωνα με τα Σχόλια *οἰκονομικῶς φεύδεται τὰ λοιπὰ μὴ εἰδέναι*.

45. Βλ. στ. 709 κ.ε. Για τη συνάντηση με τον Αιγέα και την «εξαπάτησή» του βλ. σημ. 42· Easterling, *ό.π.*, σ. 194· Knox, *ό.π.*, σσ. 300-301. Στο σύγχρονο του Ευριπίδη κοινό είναι ίσως γνωστό, χωρίς να εκφράζεται βέβαια κάτι τέτοιο ρητά, ότι αργότερα στην Αθήνα η Μήδεια θα απειλήσει με δόλια μέσα τη ζωή του Θησέα, γιου του ευεργέτη της. Για τον Αιγέα του Ευριπίδη, με περιεχόμενο την επιθετική συμπεριφορά της κόρης του Αιήτη ενάντια στον Θησέα, βλ. ενδεικτικά Lesky, *ό.π.*, τ. 2, σ. 279· η αδυναμία μέχρι σήμερα χρονολόγησης του έργου δεν μας επιτρέπει πάντως να εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την ένταση του σχετικού υπαινιγμού στην ευριπίδεια Μήδεια.

46. Η χρήση του ενικού αριθμού (*μὴ μ' ἔρημον ἐκπεσοῦσαν εἰσίδης*, στ. 712· *σοῦ μὲν ἐλθούσης χθόνα, / πειράσομαι σου προξενεῖν*, στ. 724) και η αποσιώπηση των δικών της παιδιών κατά τη συζήτηση σχετικά με το άσυλο στην Αθήνα ενισχύει την υπόθεση ότι στο σημείο αυτό η Μήδεια είχε συλλάβει ήδη το σχέδιο στην τελική του μορφή, όπως ανακοι-

λιστα υπόψη ότι με αυτό το είδος συμπεριφοράς μπορεί να βλάψει τους φίλους της: δεν διστάζει στο πλαίσιο του δράματος να καταστήσει τα ίδια της τα παιδιά όχημα εκδίκησης, αφού τα χρησιμοποιεί για να αποστείλει τα μοιραία δώρα στην κόρη του Κρέοντα και στη συνέχεια τα σκοτώνει για να γεμίσει θλίψη τον πατέρα τους.⁴⁷

Είναι απαραίτητο όμως να διευκρινιστεί ότι τα κίνητρα της πρωταγωνίστριας παραμένουν σταθερά ηρωικά: η βούλησή της να εκδικηθεί τον Ιάσονα, να βλάψει τον φίλον που «αποστάτησε» και την «εξέθεσε» στον στενό οικογενειακό κύκλο αλλά και στον ευρύτερο κύκλο της κοινωνίας συνάδει με την αδήριτη ανάγκη για εκδίκηση που απορρέει από τον ηθικό κανόνα. Η Μήδεια υποχρεώνεται επομένως – υπό το κράτος επιπλέον έντονης οργής – να «ιεραρχήσει» την εκδίκηση ως πρώτο και μοναδικό σκοπό της, ακόμη κι αν χρειαστεί να χρησιμοποιηθούν «αντιηρωικά» μέσα. Η ικανότητα του Ευριπίδη να συνενώνει τις αντιφάσεις αυτές στην προσωπικότητα της ηρωίδας του, να πλάθει και να παρουσιάζει επί σκηνής έναν χαρακτήρα τόσο σύνθετο ώστε να προσεγγίζει τους ανθρώπους της ζωντανής πραγματικότητας αναδεικνύεται μοναδική.

(β) Ωστόσο, η μη ηρωική συμπεριφορά της Μήδειας δεν περιορίζεται απλώς στην εκμετάλλευση των φίλων της, προκειμένου να δράσουν σύμφωνα με τα σχέδιά της. Έχει αφήσει τα ίχνη της και στο ποινικό της μητρώο⁴⁸ – πάντα βέβαια υπό την επίδραση κινήτρων που συνάδουν με

νώνεται αμέσως μετά την αναχώρηση του Αιγέα και εφαρμόζεται στην πορεία του δράματος. Σύμφωνα με τον Allan, ό.π., σ. 87 ο Αιγέας πρέπει «είτε να παραβιάσει τον όρκο του είτε να δεχτεί μια μισαμένη παιδοκτόνο στην Αθήνα»: βλ. επίσης Κνοx, ό.π., σ. 301.

47. Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση της Τροφού, που θεωρεί απαράδεκτη τη γενικότερη εμπλοκή των παιδιών στη διαμάχη: *τί δέ σοι παῖδες πατρός ἀμπλακίας / μετέχουσι;* (στ. 116-117). Η μεταφορά των δώρων παγιδεύει πλέον τη ζωή των παιδιών σε έναν φαύλο κύκλο: αν δεν τα σκοτώσει η μητέρα τους, απειλείται πλέον η ζωή τους από τους Κορινθίους, στοιχείο που ενισχύει την πεποίθηση της Μήδειας ότι πρέπει να τα σκοτώσει: το κοινό βέβαιο δικαιούται να αναρωτηθεί αν ακόμη και αυτόν τον εξωτερικό παράγοντα τον δημιούργησε η ίδια η ηρωίδα, προκειμένου να μην «ενδώσει» στην αγάπη της για τα παιδιά και τους χαρίσει τη ζωή (βλ. στ. 1240 κ.ε.). Γενικότερα μπορεί να παρατηρηθεί ότι η πρωταγωνίστρια χρησιμοποιεί σε τελική ανάλυση και τον ίδιο της τον εαυτό, αφού διακατέχεται και παρασύρεται απόλυτα από το μίσος για τον Ιάσονα, γεγονός που την οδηγεί στη χρήση της σοφίας που διαθέτει και στην επιθετική συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά, που δεν προέρχονται μόνο από τον πρώην σύζυγό της αλλά και από την ίδια. Πλήττοντας όμως τα τελευταία αναμφίβολα πλήττει τον εαυτό της. Είναι χαρακτηριστική η εμφάνισή της στην Έξοδο με μια μορφή που δεν ταιριάζει πλέον σε άνθρωπο (για τη μη ανθρώπινη παρουσία της Μήδειας βλ. σημ. 65).

48. Ενδιαφέρουν ασφαλώς τα σημεία του μυθολογικού κώδικα που μνημονεύονται στο πλαίσιο του δράματος. Η παρουσία του Αιγέα, για παράδειγμα, μπορεί να θεωρηθεί ότι προοιωνίζεται τη δολοπλοκία της Μήδειας εις βάρος του προγονού της Θησέα στο – γνωστό ήδη στο κοινό – μυθολογικό της μέλλον· επειδή όμως δεν αναφέρεται ρητά στο δράμα, δεν λαμβάνεται υπόψη εδώ.

τον ηθικό κανόνα αντιμετώπισης φίλων και εχθρών. Ακόμη κι αν δεν μπορεί κανείς να κατατάξει στην κατηγορία αυτή το γεγονός ότι στην Ιωλκή η κόρη του Αιήτη παγίδευσε τις θυγατέρες του Πελία, προκειμένου να τις καταστήσει δολοφόνους του ίδιου τους του πατέρα,⁴⁹ δεν μπορεί να αγνοηθεί ο φόνος του ετεροθαλούς αδελφού της στην προσπάθειά της να καθυστερήσει τον Αιήτη και να βοηθήσει έτσι τον Ιάσονα.⁵⁰ Ο χαρακτηρισμός της ως σοφής επομένως μπορεί να υπαινίσσεται τις μαγικές της ικανότητες, τις οποίες βέβαια δεν επιθυμεί να τονίσει ο Ευριπίδης⁵¹, ταυτόχρονα όμως υποδηλώνει την πείρα της στην επίτευξη του σκοπού της με κάθε μέσο,⁵² ακόμη και με τον φόνο οικείων προσώπων.

Τα γνωρίσματα αυτά συνδυάζονται στον χαρακτηρισμό που αποδίδει στην πρωταγωνίστρια ο Κρέοντας:

γυνή γὰρ ὀξύθυμος, ὡς δ' αὐτῶς ἀνὴρ,
 ῥάϊων φυλάσσειν ἢ σιωπηλὸς σοφή
 (στ. 319-320).

Στην πορεία του δράματος βέβαια η πρωταγωνίστρια μπορεί να χαρακτηριστεί και ὀξύθυμος, οπότε παραλληλίζεται με ήρωες όπως ο Αχιλλέας και ο Αίας. Δρώντας όμως ταυτόχρονα ως σιωπηλός, αποκρύπτοντας τις προθέσεις της, και ως σοφή, χειρίζεται – ανάλογα με τις περιστάσεις της στιγμής και τους στόχους της – τους ανθρώπους που έχει απέναντί της, εχθρούς αλλά και φίλους, οπότε απομακρύνεται από το κλασικό πρότυπο του ήρωα και γειτνιάζει περισσότερο στον τύπο του Οδυσσέα⁵³. Ως προς την πολεμική τακτική θυμίζει μάλλον τις περιπτώσεις της ενέδρας – αποδεκτής στον κόσμο των ηρώων, μόνο όταν έχει ως στόχο κάποιον εχθρό – παρά της κατά μέτωπον επίθεσης.

(γ) Αν όμως η εμπλοκή της Μήδειας στον φόνο του αδελφού της θεω-

49. Βλ. για χωρία σημ. 19.

50. Βλ., για παράδειγμα, στ. 1334. Ενδεικτική είναι και η τοποθέτηση του Χορού σχετικά (στ. 659 κ.ε.). Για τον φόνο του Αψυρτου βλ. την ενδιαφέρουσα ερμηνεία του J. N. Bremmer, «Why did Medea kill her brother Apsyrtus?», στο J. J. Clauss - S. I. Johnston (επιμ.), *Medea*, Princeton Univ. Press 1997, σσ. 83-100. Γενικότερα δεν σώζεται καμιά πληροφορία σχετικά με ενδεχόμενη διαμάχη Αψυρτου-Μήδειας, η οποία μπορεί να οδήγησε στην αδελφοκτονία.

51. Βλ. Mastronarde, ό.π., σ. 13.

52. Ο Ευριπίδης φαίνεται να εκμεταλλεύεται όχι μόνο την ετυμολογία του ονόματος της πρωταγωνίστριας από το μήδομαι («σκέφτομαι, μηχανεύομαι») αλλά και την παρετυμολογία του από το μή δέος παρουσιάζοντάς την στην ουσία αδίστακτη (βλ. Harris, ό.π., σ. 140 «what is most wrong is that she does not *desist*»· βλ. και στ. 401 κ.ε.: *φείδου μηδὲν ὦν ἐπίστασαι, / Μήδεια, βουλευούσα καὶ τεχνωμένη*). Για τη λειτουργία των σημαινόντων ονομάτων βλ. ενδεικτικά M. Kraus, *Name und Sache. Ein Problem im frühgriechischen Denken*, Άμστερνταμ 1987 και Χατζημαυρουδής, ό.π., σ. 241 και σημ. 1 για περαιτέρω βιβλιογραφία.

53. Για την αναλογία με τον Οδυσσέα βλ. Friedrich, ό.π., σ. 223 και Harris, ό.π., σ. 141.

ρείται παραβίαση του ηρωικού ηθικού κανόνα που ανάγεται στο μυθολογικό παρελθόν της πρωταγωνίστριας και τίθεται επομένως εκτός των ορίων του ευριπίδειου δράματος, στην κορύφωση του έργου ο φόνος των παιδιών της σηματοδοτεί ουσιαστικά την ανατροπή του συγκεκριμένου κανόνα⁵⁴. Η δολοφονία των παιδιών του εχθρού δεν ήταν ενέργεια ξένη από τις εκδικητικές πράξεις, όπως επισημαίνει η Mossman⁵⁵ δεν είναι άλλωστε σπάνιο το έγκλημα αυτό στις περιπτώσεις βεντέτας που δραματίστηκαν στη νεοελληνική κοινωνία. Ωστόσο, η ψυχρή εκτέλεση από την κόρη του Αιήτη των δικών της παιδιών, σαν να ήταν αυτά μόνο του Ιάσονα απόγονοι⁵⁶, παρόλο που προκύπτει εν μέρει ως αποτέλεσμα της ηρωικής της διάθεσης να εκδικηθεί τον σύζυγό της και προβάλλεται στο τελικό στάδιο ως προσπάθεια προστασίας των παιδιών από τους Κορινθίους, συνιστά στην πράξη κατάφορη παραβίαση του ηρωικού κώδικα, αφού η πρωταγωνίστρια δεν είναι επικίνδυνη μόνο για τους εχθρούς της, αλλά συνειδητά βλάπτει και φίλους, τα ίδια της τα παιδιά.⁵⁷ Το ομολογεί άλλωστε και η ίδια: *καὶ γὰρ εἰ κτενεῖς σφ', ὅμως / φίλοι γ' ἔφυσαν* (στ. 1249-1250).⁵⁸

Μέσω της παιδοκτονίας επομένως, πράξης «θηριώδους», η Μήδεια

54. Ο φόμος των παιδιών εγείρει πολλά ζητήματα: δεν καθίσταται, για παράδειγμα, σαφές το χρονικό σημείο κατά το οποίο η πρωταγωνίστρια λαμβάνει τη σχετική απόφαση, ενώ διαφαίνονται πολλαπλά κίνητρα για την τέλεσή του. Πρόκειται όμως για θέματα που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστής πραγμάτευσης, πέρα από τα όρια της συγκεκριμένης εργασίας.

55. Βλ. Mossman, *ό.π.*, σσ. 188-189 σημ. 54 για παραδείγματα. Στόχος ήταν η αποφυγή μελλοντικής αντεκδίκησης ή η πρόκληση μεγαλύτερης δυστυχίας στον εχθρό (Mossman, *ό.π.*, σ. 189). Είναι σαφές ότι ο φόμος των παιδιών από τη Μήδεια εμπίπτει εξολοκλήρου στη δεύτερη κατηγορία.

56. Βλ. την εύστοχη παρατήρηση της Burnett, *Medea*, *ό.π.*, σ. 21: «πρέπει να διαγράψει κάθε μαρτυρία ότι είχαν αγαπηθεί».

57. Ο Mastronarde, *ό.π.*, σ. 14, αναγνωρίζει ότι «ο φόμος των παιδιών της αποτελεί την πιο ακραία περίπτωση επιβλαβούς συμπεριφοράς απέναντι στους φίλους», χωρίς όμως να διακρίνει στο σημείο αυτό παραβίαση του ηρωικού κώδικα. Ως προς την πράξη της αυτή η Μήδεια διαφοροποιείται, για παράδειγμα, ριζικά από τον Αχιλλέα. Ο τελευταίος, στη ραψ. Α, μέσω του αιτήματος που μετέφερε η Θέτιδα στον Δία, βλάπτει βέβαια τους συμπολεμιστές του και ωφελεί τους εχθρούς του, τελικά μάλιστα προκαλεί έμμεσα τον θάνατο του Πατρόκλου. Ωστόσο, η δράση του δικαιολογείται, καθώς οι άλλοι Αχαιοί δεν τον βοήθησαν ενάντια στον Αγαμέμνονα, ο ίδιος εκφράζει την άποψη ότι δεν τρέφει προσωπικά εχθρά για τους Τρώες και ότι στράφηκε εναντίον τους μόνο για χάρη των Ατρείδων, ενώ ο θάνατος του Πατρόκλου προκαλείται όχι μόνο χωρίς να το επιθυμεί ο Αχιλλέας, αλλά και παρά την προσπάθειά του να τον αποτρέψει μέσω της προειδοποίησής του στον φίλο του να μην προχωρήσει πέρα από κάποιο σημείο. Επίσης, στο τέλος της *Ιλιάδας* παρουσιάζεται ιδιαίτερα συμπονετικός στον πατέρα του εχθρού του, τον Πρίαμο, λειτουργώντας και στην περίπτωση αυτή διαφορετικά από την ανελέητη στην εκδίκησή της Μήδεια.

58. Βλ. και «προφητική» παρατήρηση Τροφού: *ἐχθρούς γε μέντοι, μὴ φίλους, δράσειέ τι* (στ. 95).

αποκλίνει από τον ηρωικό κώδικα εκδίκησης, αφού πλήττει τους πιο οικείους της ανθρώπους, τα παιδιά της.⁵⁹ Το έγκλημα βέβαια τίθεται στα όρια του ελληνικού κόσμου με την υπογράμμιση της βάρβαρης προέλευσης της ηρωίδας,⁶⁰ γεγονός όμως που αντιμετωπίζεται ειρωνικά στην πορεία του έργου, αφού ηθικός αυτουργός διαφαίνεται ο Ιάσοντας. Η πρωταγωνίστρια κάνει εξαρχής λόγο όχι μόνο για την τιμωρία του τελευταίου αλλά και για την πλήρη διάλυση του οίκου του (στ. 114), προσδίδοντας στην υπόθεση τα γνωρίσματα ενός οικογενειακού δράματος.⁶¹ Σκοπός είναι ο ολοσχερής αφανισμός του Ιάσωνα, άρα και η ανατροπή του δόμου του, γεγονός που συμπαρασύρει και τους απογόνους του.⁶² Ο ηρωικός κώδικας «ωφελώ τους φίλους, βλάπτω τους εχθρούς» παρεκκλίνει συνεπώς στο δόγμα «πρέπει να καταστρέψω τον εχθρό, ακόμη κι αν χρειαστεί για τον σκοπό αυτό να καταστρέψω τον φίλο». Ενώ επομένως η Μήδεια στο ομώνυμο δράμα χαρακτηρίζεται δεινή, ανελήγεια σκληρή, καθίσταται σαφές ότι η δράση της «νομιμοποιείται» από τους λοιπούς ήρωες του δράματος που την υποστηρίζουν μόνο όσο δεν εμπλέκονται στην υπόθεση τα παιδιά της.⁶³

Ανακεφαλαιώνω: επιχειρήθηκε να διαφανεί ότι η Μήδεια γενικά ακολουθεί τον ηρωικό ηθικό κανόνα αντιμετώπισης φίλων και εχθρών, αλλά στις περιπτώσεις που δημιουργείται αντίφαση ανάμεσα στα δύο σκέλη του κανόνα (τιμή φίλων-δίωξη εχθρών) και τίθεται δίλημμα σχετικά με την ιεράρχηση των δύο στόχων θέτει ως προτεραιότητα τη στήριξη του Ιάσωνα όσο είναι φίλη μαζί του και την εκδίκηση εις βάρος του, όταν αυτός καθίσταται εχθρός της. Ο χειρισμός των φίλων, ο φόνος του Άψυρ-

59. Το γεγονός ότι η πρωταγωνίστρια παρουσιάζεται να αποστασιοποιείται από τα παιδιά της και τα αντιμετωπίζει εχθρικά αποτελεί ασφαλώς ένδειξη για την πορεία της υπόθεσης, δεν μπορεί όμως να ισοδυναμεί με ανατροπή της φιλίας μητέρας-παιδιών και συνακόλουθη εγκυρότητα του ηρωικού κώδικα. Οι γονείς στην αρχαία Ελλάδα είχαν γενικά το δικαίωμα να κρατήσουν ή να εκθέσουν τα παιδιά τους κατά τη γέννηση (βλ. για παράδειγμα Η. Blanck, *Εισαγωγή στην Ιδιωτική Ζωή των Αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων* (μτφρ. Α. Μουστάκα), Αθήνα 2004, σσ. 165 κ.ε.), δεν νομιμοποιούνταν όμως να τους αφαιρέσουν τη ζωή κατά βούληση.

60. Για τη βάρβαρη προέλευση της ηρωίδας βλ. ενδεικτικά στ. 591-592, 1330 κ.ε. και Easterling, *ό.π.*, σσ. 189-190.

61. Τον όρο χρησιμοποιεί ήδη η Easterling, *ό.π.*, σ. 191.

62. Βλ. ενδεικτικά στ. 794: *δόμον τε πάντα συγγέασ' Ιάσονος*, 803 κ.ε.: *οὔτ' ἐξ ἐμοῦ γὰρ παῖδας ὄψεται ποτε / ζῶντας τὸ λοιπὸν οὔτε τῆς νεοζύγου / νύμφης τεκνώσει παῖδ'.*

63. Βλ. και τον διαχωρισμό της θέσης του Χορού κατά την ανακοίνωση της επικείμενης παιδοκτονίας (στ. 811 κ.ε., 816, 846 κ.ε., 1251 κ.ε., 1275 κ.ε.) καθώς και τις παρατηρήσεις του Allan, *ό.π.*, σσ. 86, 87, 88. Ο R. Girard, *Violence and the Sacred* (μτφρ. Patrick Gregory), Βαλτιμόρη 1977 [1972], σσ. 14 κ.ε. δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα όρια της εκδίκησης, θεωρώντας ότι είναι ζωτικότερα για την επιβίωση της κοινωνίας. Είναι προφανές ότι στη Μήδεια αυτά τα όρια ξεπερνιούνται.

του, αλλά προπάντων η παιδοκτονία στο πλαίσιο του ευριπίδειου δράματος αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα που μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η Μήδεια δεν σέβεται απόλυτα τον ηρωικό ηθικό κανόνα ή – ακριβέστερα – ότι δεν μπορεί να θέσει όρια στην εφαρμογή του.⁶⁴ Η βίαιη διάλυση μιας έντονης ερωτικής σχέσης, όπως ήταν αυτή που ένωνε την κόρη του Αιήτη με τον αρχηγό των Αργοναυτών, δεν ισοδυναμεί με απλό πόλεμο: στην ουσία ξεσπά εμφύλιος πόλεμος – ανάλογος με αυτόν που ξεκίνησε το 431 π.Χ., το έτος δηλαδή διδασκαλίας του έργου, ανάμεσα στην Αθηναϊκή και την Πελοποννησιακή συμμαχία – με θύματα τα παιδιά του ζεύγους, καρπούς της ερωτικής τους σύζευξης. Είναι προφανές ότι σε περίπτωση εμφύλιας διαμάχης η φιλία και η ἔχθρα παύουν να έχουν στεγανά όρια, ενώ δύσκολα μπορεί να αναδειχθεί στο τέλος νικητής: όταν εμφανίζεται στην Έξοδο η Μήδεια παύει πλέον να έχει ανθρωπινή υπόσταση⁶⁵ και επικρατεί το απόλυτο σκοτάδι.⁶⁶

Η αποδοχή της αδυναμίας του θεατή ή του αναγνώστη να οριοθετήσει τη συμπεριφορά της Μήδειας στο πλαίσιο του ηρωικού ηθικού κανόνα και η παραδοχή ότι η πρωταγωνίστρια φαίνεται να παρακινείται από τον ηρωικό κανόνα, δεν περιορίζεται όμως από αυτόν, επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την ερμηνεία του δράματος. Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τόσο ο φόνος του Άψυρτου κατά το μυθολογικό παρελθόν της Μήδειας όσο και η δολοφονία των παιδιών από την ίδια τη μητέρα τους υποκινήθηκαν ασφαλώς από τον ηθικό κανόνα, αλλά ισοδυναμούν με συμπεριφορά όχι αμιγώς ηρωική, μπορεί πλέον να επανεξεταστεί το εκδικητικό σχέδιο της Μήδειας. Η σύλληψή του αποτελεί προϊόν σύνθετης εξελικτικής διαδικασίας στην πορεία του δράματος⁶⁷

64. Πρβ. συμπεριφορά Αχιλλέα, ο οποίος συγκρατείται και δεν σκοτώνει τον Αγαμέμνονα, ενώ στο τέλος αποδίδει το πτώμα του νεκρού Έκτορα στον Πρίαμο. Και στις δύο περιπτώσεις βέβαια αναφέρεται ρητά η θείκη παρέμβαση.

65. Για την απώλεια της ανθρωπίνης φύσης της Μήδειας βλ. ενδεικτικά Burnett, *Medea*, ό.π., σ. 20· Knox, ό.π., σ. 303· Easterling, ό.π., σσ. 199 κ.ε. και Friedrich, ό.π., σσ. 224, 229, 236.

66. Το εύρημα του άρματος του Ήλιου μπορεί να λειτουργεί ποικιλότροπα, φαίνεται να θέτει όμως και ένα χρονικό σημείο: καθώς το άρμα θα κινηθεί από την Κόρινθο στην Αθήνα, από τη Δύση στην Ανατολή, είναι προφανές ότι νυχτώνει. Από την άποψη αυτή το σκοτάδι φαίνεται να λειτουργεί κυριολεκτικά και μεταφορικά.

67. Βλ. στ. 373 κ.ε. για την αρχική απόφασή της να σκοτώσει τον Ιάσονα, τον Κρέοντα και την κόρη του και τις σκέψεις που διατυπώνει σχετικά με το μέσο που θα χρησιμοποιήσει (*φαρμάκοις*, στ. 385· *δόλωι και σιγήι*, στ. 391). Στο σημείο εκείνο δεν έχει ακόμη εξασφαλίσει άσυλο σε κάποια πόλη (στ. 386 κ.ε.)· είναι πάντως αποφασισμένη να εκδικηθεί, ακόμη κι αν αυτό της στοιχίσει τη ζωή (στ. 392 κ.ε.). Το τελικό της σχέδιο ανακοινώνει η πρωταγωνίστρια στον Χορό μετά την αναχώρηση του Αιγέα (στ. 774 κ.ε.). Είναι αξιοσημείωτο βέβαια ότι η Μήδεια, ενώ συζητά με τον βασιλιά της Αθήνας, ζητά άσυλο μόνο για τον εαυτό της και όχι για τα παιδιά (στ. 709 κ.ε.). Όταν πλέον σκοτώνονται ο Κρέοντας και η

και προκύπτει από το αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε η πρωταγωνίστρια εξαιτίας της εγκατάλειψής της από τον Ιάσονα και της εξορίας της από τον Κρέοντα. Η κόρη του Αιήτη οδηγείται με τον τρόπο αυτό σε απομόνωση στη σφαίρα της οικογένειας αλλά και σε συλλογικό επίπεδο. Η κατάσταση οξύνεται όχι μόνο από τη διπλή συμφορά της αλλά και από πολλούς παράγοντες, ανάμεσα στους οποίους σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η αίσθηση αδυναμίας που διακατέχει τη Μήδεια, στην αρχή τουλάχιστον, να αντιδράσει. Το αδιέξοδο όμως της ηρωίδας επιτείνεται από το γεγονός ότι δεν μπορεί να αναμένει βοήθεια από τον πατρικό οίκο.⁶⁸ Η απουσία αντίστοιχου ερείσματος τονίζεται από την ίδια επανειλημμένα στην πορεία του έργου· δεν θα παγιδευόταν η κόρη του Αιήτη σε αντίστοιχο αδιέξοδο, σε περίπτωση που βρισκόταν – κυριολεκτικά και μεταφορικά – «κοντά» στον πατέρα της και τους άλλους συγγενείς της.

Χρειάζεται επομένως να ανατρέξει ο θεατής ή ο αναγνώστης στο μυθολογικό της παρελθόν, για να εντοπίσει τα γεγονότα που οδήγησαν στην απομόνωση της ηρωίδας από τον οικογενειακό της κύκλο. Όπως παρατηρείται στο πλαίσιο του έργου, την ευθύνη για την αδυναμία επικοινωνίας της πρωταγωνίστριας με την οικογένειά της φέρει η ίδια. Ο έρωτάς της για τον Ιάσονα⁶⁹ – που ερμηνεύεται από τον τελευταίο ως παρέμβαση της Αφροδίτης⁷⁰ – αποτέλεσε το κίνητρο για τη συνεργασία μαζί του παρά τη βούληση του πατέρα της Αιήτη. Η ένορκη δέσμευση του Αισωνίδα ότι θα παραμείνει στο πλευρό της ως ερωτικός σύντροφος και θα την οδηγήσει στην Ελλάδα αποτέλεσε την καθοριστική προϋπόθεση για τη δράση της ενάντια στα εμπόδια που θα αντιμετώπιζαν σε άλλη περίπτωση αβοήθητοι οι Αργοναύτες.⁷¹ Η ηρωίδα δεν διστάζει μάλιστα όχι μόνο να εγκαταλείψει την οικογένεια και την πατρίδα της, αλλά και να σκοτώσει τον αδελφό της παρέστιον – σύμφωνα με την ευριπίδεια εκδοχή (στ. 1334)⁷² – προκειμένου να διασφαλίσει την αναχώρησή τους από

κόρη του, καθίσταται σαφές στην πρωταγωνίστρια ότι δεν μπορούν να διαφύγουν τα παιδιά τον θάνατο, γιατί κινδυνεύουν πλέον και από τους Κορινθίους (στ. 1059 κ.ε., 1238 κ.ε.· βλ. και φόβους Ιάσονα για τα παιδιά, στ. 1301 κ.ε.). Έτσι εξηγείται η θλίψη της ηρωίδας, όταν ακούει τον Παιδαγωγό να της αναγγέλλει με χαρά την παράδοση των δώρων στην κόρη του Κρέοντα (στ. 1008 κ.ε.). Η «επιτυχία» του σχεδίου της διαφαίνεται στη γεμάτη απόγνωση διαπίστωση του Ιάσονα: *ώς μ' άπώλεσας, γύναι* (στ. 1310· βλ. επίσης στ. 1326).

68. Βλ. ενδεικτικά Wildberg, *ό.π.*, σ. 41.

69. Βλ. στ. 8, 431-432, 529 κ.ε., 627 κ.ε.

70. Βλ. στ. 527 κ.ε. και Müller, *ό.π.*, 474.

71. Βλ. αναλυτικότερα παραπάνω σ. 263 κ.ε.

72. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του Burkert, *ό.π.*, σ. 142, ότι «κανείς δεν μπορεί να πληγώσει ή να σκοτώσει τον άνθρωπο που κάθεται επάνω ή δίπλα στον βωμό· αυτό θα ήταν βεβήλωση του ιερού, που θα γκρέμιζε ολόκληρη την πόλη σε ερείπια».

την Κολχίδα. Ἐτσι κορυφώνεται ἡ δράση τῆς στὴν Ανατολή και ὀδηγεῖ στὴ βίαιη ἀποκοπή τῆς Μήδειας ἀπὸ τὸν οἶκο τοῦ βασιλιά τῶν Κόλχων.

Ὁ ἔρωτας ἐπομένως «τυφλώνει» τὴν ἠρωίδα, που προκαλεῖ τὸν φόνο τοῦ Ἄψυρτου και ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν οἰκογένειά τῆς. Ἐτσι ὁμως δὲν μπορεῖ στὸ μυθολογικὸ παρόν να υπολογίζει στὴν ἀναμενόμενη σε φυσιολογικὲς συνθήκες συμπαράσταση τῶν συγγενῶν τῆς: ἦν μὴ ποτε στρέψασα πάλλευκον δέερην / αὐτὴ πρὸς αὐτὴν πατέρ' ἀποιμώξῃ φίλον / και γαῖαν οἴκους θ', οὕς προδοῦσ' ἀφίκετο (στ. 30-32).⁷³ Ὁ κλοιὸς σφίγγει γύρω τῆς, καθὼς μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὸν Ἰάσονα ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἐξορίας ἀπὸ τὸν Κρέοντα. Ἐνα ὁμως εἶναι σίγουρο: δὲν θα εἶχε περιέλθει σε ἀντίστοιχο ἀδιέξοδο ἡ Μήδεια, ἀν εἶχε στὸ πλευρὸ τῆς τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς τῆς.⁷⁴ Ἡ οργὴ τῆς ἐντείνεται στὸν μέγιστο βαθμὸ και ἡ ἠρωίδα δὲν μπορεῖ πλέον να σκεφτεῖ και να καταστρώσει τὸ σχέδιό τῆς νηφάλια: και μανθάνω μὲν οἶα δρᾶν μέλλω κακά, / θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων, / ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς (στ. 1078-1080).⁷⁵ «Τυφλώνεται» συνεπὼς για δεύτερη φορὰ και ὀργανώνει τὸ ἐκδικητικὸ τῆς σχέδιο στὸ πλαίσιο τοῦ οἰοῦ πλῆττει τα ἴδια τῆς τα παιδιὰ. Το σχέδιό τῆς, που ὀργανώνεται με τὴν τελικὴ τοῦ μορφῆ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Αἰγέα, τοῦ μοναδικοῦ προσώπου που τῆς προσφέρει βοήθεια, υλοποιεῖται στὴν πιο ἀγρία ἐκδοχὴ τοῦ: τα παιδιὰ τῆς πρωταγωνίστριας ἐμπλέκονται πρῶτα ως φορεῖς ἐκδίκησης στὸν οἶκο τοῦ Κρέοντα⁷⁶ και στὴ συνέχεια ως δέκτες τοῦ μένουσ τῆς μητέρας

73. Βλ. ἐπίσης στ. 66-67: ὦ πάτερ, ὦ πόλις, ὦν ἀπενάσθην / αἰσχροῦς τὸν ἐμὸν κτεῖνασα κάσιν, 255 κ.ε.: ἔρημος ἄπολις [...] / οὐ μητέρ', οὐκ ἀδελφόν, οὐχὶ συγγενῆ / μεθορμίσασθαι τῆσδ' ἔχουσα συμφορᾶς, 328: ὦ πατρίς, ὧς σου κάρτα νῦν μνείαν ἔχω, 441 κ.ε.: Χορός: σοὶ δ' οὔτε πατρὸς δόμοι, / δύστανε, μεθορμίσαι-σθαι μόχθων πάρα, 502 κ.ε.: πρὸς πατρὸς δόμους, / οὕς σοὶ προδοῦσα και πάτραν ἀφικόμην, 506 κ.ε.: τοῖς μὲν οἴκοθεν φίλοις / ἐχθρὰ καθέστηχ', 800 κ.ε.: ἡμάρτανον τόθ' ἠνίκ' ἐξελίμπανον / δόμους πατρῴους. Ὁ Χορὸς κάνει λόγο ἐπίσης για τὶς δυσκολίες που ἀντιμετωπίζει κάποιος μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ (στ. 645 κ.ε., 656 κ.ε.). Τὴν προδοσίαι εἰς βάρους τῆς οἰκογένειας και τῆς πατρίδας τῆς και τὶς συνέπειες τῆς ἀδελφοκτονίας τονίζει ὁ Ἰάσωνας, παραλείποντας ὁμως τὸν δικὸ τοῦ ρόλο στὴν ὑπόθεση (στ. 1332 κ.ε.). Για τὴν προδοσίαι τῆς Μήδειας ως προϋπόθεση για τὴν προδοσίαι τοῦ Ἰάσονα βλ. Wildberg, ὁ.π., σ. 45 σημ. 35.

74. Βλ. στ. 277 κ.ε.: πανώλης ἢ τάλαιν' ἀπόλλυμαι / ἐχθροὶ γὰρ ἐξιᾶσι πάντα δὴ κάλων, / κοῦκ ἔστιν ἄτης εὐπρόσοιστος ἐκβασίς, 362-363: Χορός: ὧς εἰς ἄπορόν σε κλύδωνα θεός, / Μήδεια, κακῶν ἐπόρευσεν, 364: κακῶς πέπρακται πανταχῆ.

75. Βλ. ἐπίσης στ. 1265 κ.ε. και H. Diller, «Θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων», στὸ H.-J. Newiger - H. Seyffert (ἐπιμ.), *Kleine Schriften zur Antiken Literatur*, Μόναχο 1971 [1966], σσ. 359-368, ὅπου συνδέεται ἡ «τέλεια» ἐκδίκηση με τὴ θεϊκὴ φύση τῆς Μήδειας και ἐπισημαίνεται ὁ βαθμὸς στὸν οἰοῦ ἡ ἀνθρώπινη πλευρὰ τῆς συνειδητοποιεῖ τὶς συνέπειες τῆς δράσης τῆς (γίνεται λόγος για «Sinnlosigkeit», ὁ.π., σ. 368): βέβαιαι ἡ ἀποψη που διατυπώνει ἡ ἠρωίδα στὴν Ἐξοδο στὸν στ. 1362: λύει δ' ἄλλος, ἦν σὺ μὴ ἴγγελαῖς ἀφῆνει ἀνοικτὸ τὸ ζήτημα ως πρὸς τὸν βαθμὸ συναίσθησης τῶν πραγματικῶν διαστάσεων τοῦ σχεδίου τῆς.

76. Βλ. ἐνδεικτικὰ για τὴ μεταφορὰ τῶν δώρων στ. 947 κ.ε., 969 κ.ε.

τους εξαιτίας της καταγωγής τους από τον Ιάσονα.⁷⁷

Η τραγικότητα της Μήδειας έγκειται επιπλέον στο γεγονός ότι σε όλη την πορεία της από την Κολχίδα προς την Κόρινθο, η οποία ταυτίζεται με το στάδιο της αρμονικής ερωτικής σύζευξης με τον Ιάσονα, κάθε φορά που επιχειρεί να ενισχύσει τον σύντροφό της, στην πραγματικότητα υποσκάπτει το μέλλον της πλάι του. Από την άποψη αυτή το όνομά της καθίσταται σημαίνον και προς μία ακόμη κατεύθυνση· η ηρώιδα αποδεικνύεται γενικότερα *μη ήδεϊα*.⁷⁸ Ακόμη και ο φόνος του Πελίου, που δεν τελείται άμεσα από την ηρώιδα, λειτουργεί αμφίσημα: τελείται προκειμένου να ενισχυθεί ο Ιάσωνα, αλλά στην ουσία προκαλεί την εξορία του, την απομάκρυνση από την οικογένειά του, την κοινωνική του απομόνωση και δημιουργεί έτσι τις προϋποθέσεις για την καταφυγή του στην Κόρινθο και την αναζήτηση από την πλευρά του «πρόσβασης» στον βασιλικό οίκο. Η ειρωνεία μπορεί να αναγνωριστεί στο γεγονός ότι η δράση της Μήδειας στην Ιωλκό φαίνεται σε τελική ανάλυση να φέρνει τον Ιάσονα πλησιέστερα στην κόρη του Κρέοντα.

Στην πορεία της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε να καταστεί σαφές ότι η ευριπίδεια Μήδεια δεν συμμορφώνεται απόλυτα στον ηρωικό ηθικό κανόνα, παρόλο που η δράση της υποκινείται από αυτόν. Ο έρωτάς της για τον Ιάσονα την αναγκάζει να εφαρμόζει τον ηρωικό ηθικό κανόνα μόνο σε σχέση με τον σύντροφό της. Ο φόνος του αδελφού της κατά την προσπάθειά της να βοηθήσει τον γιο του Αίσονα στο μυθολογικό παρελθόν και η δολοφονία των παιδιών της στο πλαίσιο της εκδίκησης του συζύγου της στο δραματικό παρόν αποτελούν απτές μαρτυρίες. Ταυτόχρονα όμως οι δύο εκτελέσεις φαίνεται πως συνδέονται μεταξύ τους αιτιακά, καθώς αλυσιδωτές αντιδράσεις που προκαλούνται μετά το πρώτο επεισόδιο φαίνεται να διευκολύνουν την πορεία προς το δεύτερο. Ο φόνος του Άψυρτου, που προκαλείται από την «τύφλωση» της Μήδειας εξαιτίας του έρωτά της για τον Ιάσονα, αίρει την επικοινωνία της με την οικογένειά της και αυξάνει την αγωνία της, όταν η ηρώιδα μένει μόνη με τα παιδιά της στην Κόρινθο και αντιμετωπίζει την ποινή της επικείμενης εξορίας. Έμμεσα συνεπώς επιτείνει την «τύφλωσή» της που προκαλείται από τη φυγή του Ιάσονα και την ποινή της εξορίας που της επιβάλλει ο Κρέοντας. Έτσι διαμορφώνεται τελικά το σκληρότατο εκδικητικό της

77. Βλ. για ενδείξεις σχετικά με την εχθρική της στάση ενάντια στα παιδιά στ. 36, 92 κ.ε. Στους στ. 112 κ.ε. διατυπώνεται η κατάρα της απέναντι στα παιδιά και τον πατέρα τους: *ὦ κατάρατοι / παῖδες ὄλοισθε στυγεράς ματρὸς / σὺν πατρί, καὶ πᾶς δῶμος ἔρροι.*

78. Βλ. σημ. 52. Για τη συγκεκριμένη σημασία βλ. επίσης στ. 711, όπου η πρωταγωνίστρια απευθυνόμενη στον Αιγέα αυτοαποκαλείται *δυσδαίμων*.

σχέδιο: στην Έξοδο τα παιδιά της είναι ήδη νεκρά και η Μήδεια αναγγέλλει την καθιέρωση λατρείας αφιερωμένης σε αυτά (στ. 1378 κ.ε.).

Η αντίφαση και η αμφισημία ενισχύεται, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι το σφάλμα της σοφῆς ηρωίδας είναι γνωστικό τόσο στο μυθολογικό παρελθόν όσο και στην πορεία του δράματος.⁷⁹ Δεν μπορεί να γίνει λόγος για άγνοια αλλά μάλλον για αδυναμία να ληφθεί υπόψη ή να υπολογιστεί στις πραγματικές του διαστάσεις κάτι που σε άλλες συνθήκες θα ήταν αυτονόητο. Ενδεχομένως μπορεί να γίνει λόγος για εσφαλμένο χειρισμό της γνώσης. Η «τύφλωση» καθιστά την ηρωίδα ανίκανη να υπολογίσει ότι σκοτώνοντας τον αδελφό της δεν μπορεί αργότερα να περιμένει βοήθεια από την οικογένειά της.⁸⁰ Καταβάλλοντας προσπάθεια να διαφύγει από την Κολχίδα παραγκωνίζει στο μυαλό της την πιθανότητα να βρεθεί σε θέση αδυναμίας στην Ελλάδα.⁸¹ «Τυφλωμένη» αργότερα από την οργή της για τον Ιάσονα και τον Κρέοντα υποτάσσει τη δική της θλίψη στην επιδιωκόμενη συντριβή του πρώην συζύγου της⁸² και δεν διστάζει να εμπλέξει στη διαμάχη τα πιο οικεία της πρόσωπα. Ενώ όμως συνειδητοποιεί ότι ως μητέρα δεν μπορεί παρά να πονέσει με την απώλεια των παιδιών της, περισσότερο ακόμη και από τον πρώην σύζυγό της,⁸³ και επιπλέον αντιλαμβάνεται ότι είναι αδύνατον να διαγράψει από τη μνήμη της τους καρπούς του έρωτά της με τον Ιάσονα, όσο κι αν το επιθυμεί, δεν μπορεί να κατανοήσει ότι με το πέρασμα του χρόνου η οργή για τον σύζυγό της θα υποχωρήσει, ενώ ο πόνος της για την απώλεια των παιδιών της δεν πρόκειται να απαλυνθεί ποτέ. Ο φόνος των παιδιών δεν την απομακρύνει τελικά – νοητικά τουλάχιστον – από την Κόρινθο ούτε την ελευθερώνει από τον Ιάσονα.⁸⁴ Είναι χαρακτηριστικό το αινιγματικό απεγνωσμένο ερώτημα που υποβάλλει στον πρώην σύζυγό της κατά την Έξοδο, όταν ο τελευταίος της προτείνει *ῥαιδίους δ' ἀπαλλαγάς* (σε ονομ., στ. 1375): *πῶς οὔν; τί δράσω; κάρτα γὰρ κἀγὼ θέλω* (στ. 1376). Δεν υπολογίζει επίσης ότι η χαρά της επιτυχημένης εκδίκησης είναι πρόσκαιρη, ενώ ο αποχωρισμός από τα παιδιά της και η φήμη της παιδοκτόνου θα

79. Βλ. ενδεικτικά στ. 1013-1014. Ακόμη και ο προβληματισμός του Ιάσονα (στ. 1329 κ.ε.) οδηγεί στο ίδιο συμπέρασμα: βλ. και τη διαπίστωση του Αγγελιαφόρου, πριν από την παιδοκτονία: *οὐδ' ἂν τρέσας εἶποιμι τοὺς σοφοὺς βροτῶν / δοκοῦντας εἶναι καὶ μεριμνητὰς λόγων / τούτους μεγίστην μωρίαν ὀφλισκάνειν* (στ. 1225-1227).

80. Βλ. στ. 34-35: *ἔγνωκε δ' ἢ τάλαινα συμφορᾶς ὕπο / οἶον πατρώιας μὴ ἀπολείπεσθαι χθονός*.

81. Στην πραγματικότητα με την ένορκη δέσμευση του Ιάσονα ότι θα παραμείνει πιστός δεν φανταζόταν ότι θα χρειαστεί ποτέ τη βοήθεια της οικογένειάς της.

82. Βλ. στ. 817, 996 κ.ε.

83. Βλ. στ. 1046-1047, 1397.

84. Βλ. για τη διάθεσή της να απελευθερωθεί από τον Ιάσονα Burnett, *Medea*, ό.π., σσ. 21 κ.ε.

εἶναι μόνιμες πλέον παράμετροι της ζωῆς της.⁸⁵ Δεν σκέφτεται τέλος ὅτι στο πλευρό του Αιγέα θα εἶναι και πάλι μόνη, χωρίς τη δυνατότητα, αν κάτι δεν πάει καλά, να στηριχτεί στα δικά της παιδιά.⁸⁶

Στον ευρύτερο μυθολογικό κώδικα η Μήδεια ακολουθεῖ στην Αθήνα αντίστοιχη πορεία, ὅπως εἶναι ἤδη γνωστή στον θεατῆ και τον αναγνώστη του ευριπίδειου δράματος: η ηρωίδα στρέφεται ἐναντία στον γιο του Αιγέα και προκαλεῖ ἔτσι την αποπομπή της προς την Ανατολή, ὅπου πλέον κλείνει ο κύκλος της μυθολογικής της ὑπαρξης. Από την Κολχίδα μέχρι την Κόρινθο η ηρωίδα ενεργεῖ ὑπό το κράτος του ἔρωτα που αισθάνεται για τον αρχηγό των Αργοναυτῶν. Σκοτώνοντας τον Ἄψυρτο ἐξαργάττει πλέον πλήρως από τον Ιάσονα. Η ανατροπή του σκηνικού στην Κόρινθο με τον βίαιο τερματισμό της ερωτικής σχέσης από τον τελευταίο αποτελεί τη μεγάλη τομή, που δεν επιλέγεται τυχαία από τον Ευριπίδη ως θέμα του δράματος· στο πλαίσιο του μύθου συνεπάγεται την ἀντίστροφη πορεία της Μήδειας και τη σταδιακή ἐπιστροφή – με τη «θυσία» των παιδιῶν⁸⁷ – στην πατρίδα της και τον πατρῶο οἶκο.

Θεσσαλονίκη

ΕΛΕΝΗ Χ. ΧΑΤΖΗΜΑΥΡΟΥΔΗ

85. Βλ. στ. 1021-1023, 1036-1039.

86. Βλ. στ. 1032 κ.ε.

87. Σύμφωνα με τον Friedrich, ὁ.π., σ. 230, η μητρική αγάπη εἶναι ο τελευταῖος δεσμός της Μήδειας με την ἀνθρώπινη φύση. Ταυτόχρονα ὁμως τα παιδιά εἶναι η ἀπόδειξη της ερωτικής ἔνωσης της ηρωίδας με τον Ιάσονα· η δολοφονία τους φαίνεται να ἀνοίγει τον δρόμο για την επανασύνδεση της Μήδειας με τον πατρῶο οἶκο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ὅτι η Αλθαία και η Πρόκνη σκοτώνουν τα παιδιά τους, προκειμένου να ἐκδικηθοῦν για τα ἀδελφια τους (βλ. Friedrich, ὁ.π., σ. 233)· η ἐξάλειψη του ερωτικού παράγοντα στην περίπτωση της Μήδειας φαίνεται να ἐνεργοποιεῖ την οντότητά της ως μέλους του οἴκου του Αιγῆ, η οποία ἐπιδιώκει την ἐκδίκηση ἀκόμη και για τον φόνο του Ἄψυρτου που η ἴδια προκάλεσε (βλ. ἀντίστοιχα τη διαφοροποίηση της στάσης της ἀπέναντι στη φυγή της ἀπό την Κολχίδα και την ἀντικατάσταση της ἐκούσιας συμφωνίας με τον Ιάσονα ἀπό την ἐκδοχή της ἀπαγωγῆς: ἐκ γῆς βαρβάρου λελησμένη, στ. 256· σχετικά με την παραλλαγή της ἀρπαγῆς βλ. Ηρόδοτ. *Ἱστορ.* 1. 2. 2-3). Από την οπτική αὐτή κατὰ την παιδοκτονία και την Ἐξοδο δημιουργεῖται η αἴσθηση ὅτι ο φόνος των παιδιῶν ἀποτελεῖ τον «φόρο αἵματος» που πληρώνει η πρωταγωνίστρια, προκειμένου να ἀποκατασταθεῖ η σχέση της με την Κολχίδα.